

Illyés a kor fordulóján

A napokban olvastam egy kéziratot, melyben a „felszabadulás” szót „1945”-re változtatta át egy baráti (lektori?) ceruza. Felpillantottam a papírról. Az Erzsébet híd láncának kecses ívét láttam ablakomon át. Eszembe jutott, hogy egy prominens Illyés-tanítvány nemrég a „Világos” metaforát alkalmazta erre a korfordulóra. Szerinte tehát 1945 a felszabadulás szöges ellentéte, törőlmetszett nemzeti katasztrófa. 1848 az utolsó olyan történelmi dátum, amely körül nemzeti közmegegyezés alakult ki. Az egymással akkor tusázó nagyok – Széchenyi, Kossuth és Petőfi – közös tablóra kerültek, és megbékéltek a szívünkben. De már 1867 megítélése egymással szemben álló táborokra osztotta a szellemeket. Némelyek szerint a magyar liberalizmus és polgárosodás aranykora kezdődött meg ekkor, mások – például Ady és Bibó – a magyar nyomorúság egyik forrását látták a kiegyezésben. Aszkétikusan csak azt jegyzem meg ehhez, hogy Ferenc József és Kossuth Lajos képe már nem fért össze a közös tablón, sőt külön keretbe rekesztve is rosszul túrték egymást a honfiak társalgójában. Az őszirózsás forradalom megítélését a kommünhöz és a Trianonhoz tapadó indulatok kavalkádja zavarta össze. 1956 körül ismét támadhatna közmegegyezés, hiszen legfőbb törekvései – a nemzeti függetlenség és a társadalmi igazságosság – vonzzák ma is a lakosság túlnyomó többségét, ha előtte, 1945-ben és utána, 1989-ben nem olyan korfordulókat éltünk volna meg, amelyek a maguk tisztázatlanságát és zűrzavarát előre-hátra rávetítik a forradalom képére is. A rendszerváltozást kurtán intézem el. Miért legyek karácsonykor időszerűbb ennél a napnál, amelyen viczorogva beszélnek a szeretetről világszerte. A forradalom a tömegek számára megítélhetetlen, mert olyan rendszert legitimál, mely 1989 óta folyamatosan biztosítja egykori halálos ellenségeinek számos privilégiumát. Ami 1945-öt illeti: két-három nappal az előtt, hogy az említett kéziratban a helyreigazításra bukkantam, Illyés Gyula versei közt tévelyegve megörvendeztetett egy epigramma, amelyet már fiatalkoromban is nagyon szerettem. Az Új nép a parton az 1949–52-es keltezésű Jegyzőfüzetben található, de 1945-ös világérzésből táplálkozik:

Fürdőruhában széplépésű nő –

Jó alakja az eleganciája.

Hogy ideillik! Mily „előkelő”!

S mi mindent mond el, ahogy kisleány pillantva elkiáltja:

„Hun méz te, Fercsi! Vigyázz, beeső!”

A Jegyzőfüzet egy másik verse, az Egy mellékszoborra a nagy költészet szimbólumteremtő erejével általános érvényű képbe sűríti a '45-ös élményt. Volt egyszer az ostrom előtt Budán egy két alakból álló szoborcsoport. „Jólszabott, varrott, jólvasalt gúnyában” állt a magasban egy földbirtokos, alatta pedig egy szál nadrágban egy munkás, aki úgy bámult fel urára, „mint rokkant koldus a járókelőre”. Egy gránát szétrombolta és földre csapta az urat, a szolga pedig megváltozott ettől, „Hiányával kezdett lenni egészebb”. A vers így fejeződik be:

Le ne rontsátok. Hadd hirdesse fenten,

milyen mélységből indította sorsát újra ez az ország,

a magasságot nézve rendületlen.

Illyés zseniális ravaszsága folytán a szimbólum, bár akkoriban ezt nem vettem észre, kétfelé vágott. 1945 felszabadította a népet (tehát nem csak – mint manapság sokan hinni szeretnék – a még meg nem ölt zsidókat és néhány megveszekedett baloldalt), ám a magasba néző szolga, ez a „testet öltött emberi remény” a vers megjelenésének idején már mementó is volt: az új, rákosista diktatúra nem bírta ki az

összehasonlítást a felidézett pillanattal, mely szabadságot sugárzott két sötétség között.

Szabadságot sugárzott még akkor is, ha hozói ezt már az első pillanatban bevérezték és bemocskolták. A háborúban kényszerű erőszakot az erőszak legaljasabb és legmegalázóbb megnyilatkozásaival tetézték. Erre is utalhatott – már 1945-ben! – Illyés, A költő joga című versének utolsó négy sorában:

Hallom ma már a győzelem szavát,
dalát is – de nekem legyen jogom,
ki hangot mindig hangtalannak adtam,
a néma kínt ma is kimondanom.

Ezt a jogot persze nem biztosították neki az új urak. Erről is írt egy szép, hosszú mondatot, mely aztán hat évig rejtekhelyen pihent. Ez a mondat a zsarnokságról akkortájt születhetett, amikor a felszabadult szolgáról szóló látomás. E két vers szövegével és sorsával együtt fejezi ki országunk történelmét 1945 és 1956 között. Ez nem esszé, csak közbeszólás. Azért idéztem fel Illyést a kor fordulóján, mert meggyőződésem, hogy nem értheti meg utolsó ötvenegy évünk történelmét, aki elutasítja az általa akkor kifejezett világérzést. A forradalom ki se tört volna a keserűség és düh nélkül, melyet a '45-ös remények meggyalázása váltott ki az emberekből. És 1989 után másként alakult volna életünk, és nem rehabilitálódtak volna a kádárizmus paternális hazugságai, ha az új hatalom sok képviselője nem hiszi, hogy a szolga fölé visszaállítható a jól vasalt magyar úriember. Nem lesz tiszta történelmi tudatunk és így organikus jövőképünk sem, amíg görbe és piszkos tükrokből próbáljuk rekonstruálni korfordulóink és köztük is elsősorban 1945 képét.

Eörsi István